

مطالعات تفسیری آلاء الرحمن

فصلنامه علمی - تخصصی

مطالعات تفسیری آلاء الرحمن

گروه علمی - تربیتی تفسیر و علوم قرآن جامعة الزهراء (ع)

دوره چهارم * شماره سیزدهم * پاییز ۱۴۰۴

کارکرد صله رحم به مثابه راهبرد افزایش جمعیت

با نگاهی قرآنی - روایی

مریم السادات موسوی^۱

زهرا لطفی نیستانک^۲

صدیقه حاجی پور^۳

چکیده

امروزه بحران کاهش نرخ زاد و ولد، چالش‌های ساختاری گسترده‌ای را در ابعاد اجتماعی و اقتصادی رقم زده است. این پژوهش با هدف تبیین نقش راهبردی «صله رحم» به عنوان یک محرک فرهنگی در سیاست‌گذاری جمعیتی و تحلیل پیوند متقابل این آموزه با تکثیر نسل سامان یافته است. پرسش اصلی این است که صله رحم چگونه می‌تواند به عنوان بستر عاطفی و حمایتی، موانع ذهنی و عینی فرزندآوری را مرتفع سازد و اقطاع آن چه پیامدهایی بر زیست مومنانه دارد؟ این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی و استناد به آیات و روایات ابتدا به تحلیل مفهوم صله رحم در تحکیم سرمایه اجتماعی پرداخته و سپس کارکردهای آن را در تسهیل ازدواج و ایجاد امنیت روانی برای والدین بررسی می‌کند. در ادامه، تأثیر معکوس کاهش جمعیت بر محدود شدن فیزیکی دایره ارحام و زوال منافع تکوینی آن واکاوی شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد صله رحم با ایجاد «شبکه‌ی حمایت خویشاوندی»، هزینه‌های معنوی و مادی پرورش فرزند را توزیع کرده و فضایی سرشار از نشاط (به مثابه یک ضرورت تربیتی) فراهم می‌آورد. بر این اساس، تک‌فرزندی نه تنها دایره ارحام را منقبض می‌کند، بلکه جامعه را با پیامدهای وضعی «قطع رحم» همچون انزوای اجتماعی، فقر و کاهش برکت عمر روبرو می‌سازد. در نهایت، بازگشت به الگوی خانواده گسترده، لازمه‌ی تحقق تمدن نوین اسلامی و صیانت از نظام ارزشی جامعه است.

واژگان کلیدی

صله رحم، سیاست‌گذاری جمعیتی، فرزندآوری، شبکه خویشاوندی، قطع رحم، سرمایه اجتماعی.

 M.mousavi5888@yahoo.com	۱. دانش‌آموخته سطح ۴، رشته تفسیر تطبیقی، عضو گروه علمی تفسیر جامعة الزهراء (ع) (نویسنده مسئول)
 0000-0002-5684-2755	۲. کارشناس ارشد فقه و حقوق اسلامی، دانش‌پژوه سطح ۳، تفسیر و علوم قرآن، جامعة الزهراء (ع) ۳. کارشناس ارشد مطالعات زن و خانواده، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانش‌پژوه سطح ۲، جامعة الزهراء (ع)
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰	تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵
استاددهی: موسوی، مریم‌سادات؛ لطفی نیستانک، زهرا؛ حاجی‌پور، صدیقه (۱۴۰۴). «کارکرد صله رحم به مثابه راهبرد افزایش جمعیت با نگاهی قرآنی - روایی»، مطالعات تفسیری آلاء الرحمن، دوره ۴، ش ۱۳، صفحات ۱۰۳ - ۱۲۶.	

۱. مقدمه

کاهش نرخ رشد جمعیت در سال‌های اخیر به یکی از چالش‌های بنیادین فراروی جوامع، به ویژه کشور ایران، تبدیل شده است. این پدیده که ریشه در تحولات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دارد، پیامدهای گسترده‌ای در ابعاد امنیتی، رفاهی و هویتی به دنبال داشته و ضرورت اتخاذ راهبردهای کارآمد برای مقابله با روند نزولی باروری را دوجندان ساخته است. در این راستا، سیاست‌گذاران و پژوهشگران حوزه جمعیت، ساز و کارهای متنوعی از جمله مشوق‌های اقتصادی، بسته‌های حمایتی و اصلاح قوانین حقوقی را در جهت کاهش دغدغه‌های زوجین و تسهیل فرزندآوری دنبال کرده‌اند؛ با این حال، به نظر می‌رسد یکی از ظرفیت‌های مغفول در این عرصه، به رهگیری از آموزه‌های دینی به ویژه مؤلفه‌هایی است که به‌طور غیرمستقیم بستر روانی-اجتماعی فرزندآوری را تقویت می‌کنند.

از جمله این مؤلفه‌ها، نهاد «صله رحم» است که در متون دینی از جایگاهی والا برخوردار بوده و صرفاً به معنای دیدارهای ظاهری و رفت و آمدهای خویشاوندی خلاصه نمی‌شود، بلکه شبکه گسترده‌ای از تعاملات عاطفی، اقتصادی و اجتماعی را در برمی‌گیرد که حس تعلق، امنیت روانی و سرمایه اجتماعی را در میان اعضای خانواده و خویشاوندان افزایش می‌دهد. قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام با تأکید بر پیامدهای دنیوی و اخروی صله رحم - از جمله افزایش روزی، برکت در زندگی و طول عمر - در واقع، نوعی نظام انگیزشی مبتنی بر باور را ترسیم کرده‌اند که می‌تواند در شرایط اضطراب‌آور اقتصادی و فرهنگی، به‌عنوان عاملی بازدارنده در برابر تردیدهای زوجین نسبت به فرزندآوری عمل کند. همچنین، کارکرد حمایتی شبکه‌های خویشاوندی، از منظر جامعه‌شناختی، امکان تقسیم مسئولیت‌های مرتبط با تربیت و نگهداری فرزندان را فراهم آورده و تا حدودی از فشارهای روانی و اقتصادی بر دوش خانواده‌های جوان می‌کاهد.

پیشینه تحقیق

پیشینه پژوهشی موجود نشان می‌دهد که مطالعات پیشین عمدتاً بر رابطه صله رحم با سلامت روان، کاهش تنش‌های درون خانوادگی و همبستگی اجتماعی متمرکز بوده‌اند و کمتر

به پیوند میان این آموزه دینی و سیاست‌های کلان جمعیتی پرداخته شده است به‌عنوان مثال: مقاله «نقش صله رحم در پیشگیری از آسیب‌های وفاق اجتماعی از نگاه آیات و روایات» کاری از فیروز مهر، محمدمهدی؛ میرعرب، فرج الله در مجله «مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی» تابستان ۱۳۹۷، دوره ۱، شماره ۱، که صله رحم را راه کاری مؤثر برای ارتقای سلامت روان فرد و جامعه و مقابله با آسیب‌های اجتماعی می‌داند.

از این رو، خلأ پژوهشی آشکاری در تبیین کارکرد راهبردی صله رحم در افزایش جمعیت، بر اساس متون قرآنی و روایی، احساس می‌شود. بر این اساس، مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بازخوانی نظام‌مند آیات قرآن کریم و احادیث شریف، درصدد است تا نقشی را که صله رحم در تحکیم نهاد خانواده و زمینه سازی روانی - اجتماعی فرزندآوری ایفا می‌کند، به روشنی تبیین سازد. هدف اصلی پژوهش، ارائه خوانشی نو از آموزه‌های دینی در حوزه سیاستگذاری جمعیتی است تا بتوان از این ظرفیت کمتر شناخته شده، در طراحی برنامه‌های فرهنگی - تربیتی بهره جست. پرسش اساسی که این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به آن است، بدین شرح است: آیا صله رحم، به مثابه یک نظام ارتباطی و ارزشی در اسلام، می‌تواند عاملی مؤثر در افزایش تمایل به فرزندآوری و در نتیجه، ارتقاء نرخ جمعیت محسوب گردد؟

۲. مفهوم‌شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی، تبیین مفهومی واژگان بنیادین مقاله ضروری می‌نماید که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

۲-۱. مفهوم «صله رحم»

واژه «صله» در لغت از ریشه «وصل» گرفته شده و در مقابل «فصل» به معنای جدایی و گسست قرار دارد؛ از این رو، زمانی که صله به «رحم» نسبت داده می‌شود، مقصود هرگونه کنش رفتاری است که موجب نزدیکی، پیوند و ارتباط عمیق میان افراد گردد؛ همچون مهربانی، نیکی و توجه متقابل (ابن‌درید، ۱۹۸۸: ۲/۸۹۸). در مقابل، واژه «رحم» - که جمع آن «ارحام» است - در کاربرد لغوی، به محل رشد و پرورش جنین در دوران بارداری اطلاق می‌شود (قرشی، ۱۳۸۷: ۶۹/۳).

با این حال، اندیشمندان اسلامی در خصوص معنای اصطلاحی رحم، آرای گوناگونی ارائه داده‌اند. از جمله، راغب اصفهانی آن را به «نسبت و اتصالی که افراد را در یک خاستگاه مشترک گرد هم می‌آورد» تعبیر نموده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶: ۳۴۷).

همچنین، ابن منظور در *لسان العرب*، رحم را به معنای مطلق خویشاوندی، هم در استعمالات لغوی و هم در عرف عمومی، به کار برده است (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۱۲/۲۳۱). در رویکردی جامع‌تر، علامه جوادی آملی بر این باورند که ارحام، اعم از خویشاوندان نسبی است و انسان مکلف است که پیوند خود را با ارحام سببی نیز هرگز قطع ننماید (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۵۵۹/۲). افزون بر این، مفهوم رحم در ادبیات دینی صرفاً به خویشاوندان نسبی و سببی محدود نمی‌شود؛ بلکه بر مصادیق گسترده‌تری نیز قابل تطبیق است، چنانکه قرآن کریم خطاب به مؤمنان می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (حجرات، ۱۰)؛ «جز این نیست که همه مؤمنان با هم برادرند؛ بنابراین میان برادرانتان صلح و آشتی برقرار کنید، و از خدا پروا نمایید تا مورد رحمت قرار گیرید» بر اساس آنچه بیان شد، در این پژوهش، صله رحم به معنای ارتباط و تعامل با خویشاوندان سببی و نسبی در نظر گرفته شده است که در حقیقت، همان خانواده گسترده را تشکیل می‌دهند.

۲-۲. مفهوم جمعیت

واژه «جمعیت» که در زبان فارسی به کار می‌رود، مصدر صناعی از ماده «جمع» است و در منابع لغوی معانی متعددی برای آن ذکر شده است. ابن منظور، جمعیت را به معنای گروهی از انسان‌ها که برای انجام یک کار یا تحقق هدفی مشترک گرد هم می‌آیند، تعریف نموده است (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۸/۴۳). زبیدی نیز در *تاج العروس*، آن را به جماعتی اطلاق کرده که بر امری واحد متحد و هماهنگ شده‌اند (زبیدی، ۱۹۶۵: ۱۰/۱۷۲). در فرهنگ‌های فارسی، این واژه به معانی انبوهی از مردم، گروه اجتماعی، اجتماع افراد در یک مکان، گرد هم آمدن، هم‌گروهی و تجمع جمعیت در یک نقطه به کار رفته است (عمید، ۱۳۴۲: ذیل ماده جمع؛ دهخدا، ۱۳۷۳: ۵، ذیل ماده جمع). با این حال، در اصطلاح علوم جمعیتی و اجتماعی، «جمعیت» به مجموعه‌ای از انسان‌ها اطلاق می‌شود که در چارچوب یک واحد جغرافیایی

مشخص (مانند کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) به صورت مستمر و در قالب خانوار و خانواده سکونت دارند و از شرایط ملی، قومی و سیاسی واحدی برخوردارند (کاظمی‌پور، ۱۳۸۴: ۷۰). بر این اساس، مفهوم مورد نظر از جمعیت در مقاله پیش‌رو، همان معنای اصطلاحی یادشده خواهد بود.

۳. ارزشمندی صله رحم در قرآن و روایات

اهمیت صله رحم در منظومه معارف اسلامی تا بدانجاست که قرآن کریم و احادیث شریف، با تکرار و تنوع بیانی قابل توجه، بدان پرداخته‌اند و آن را در زمره فرائض اخلاقی - اجتماعی قرار داده‌اند.

۱-۳. صله رحم در قرآن

قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع هدایت در اسلام، نگاهی ژرف و همه جانبه به مقوله صله رحم داشته و آن را نه صرفاً یک رفتار اخلاقی، بلکه عبادی - اجتماعی تلقی نموده است که پیوندی ناگسستی با تقوای الهی و سلامت جامعه دارد. در این بخش، به مهم‌ترین آیاتی که به صراحت یا تلویحاً بر وجوب و اهمیت صله رحم دلالت دارند، اشاره می‌شود:

قرآن کریم در آیه ۱ سوره نساء، ضمن دعوت عمومی به تقوای الهی، تأکیدی ویژه بر رعایت حرمت ارحام دارد و می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ این آیه، از برجسته‌ترین و محوری‌ترین نصوص قرآنی در باب صله رحم به شمار می‌رود که واژه «الْأَرْحَامَ» در آن، به معنای خویشاوندان نزدیک است. نکته شایان تأمل آنکه این واژه، با حرف عطف «و» و به‌طور جداگانه در کنار نام خداوند ذکر شده است؛ امری که نشان از هم طرازی حفظ روابط خویشاوندی با پرهیزگاری در سلسله مراتب تکالیف دینی دارد. همچنین تعبیر (تَسَاءَلُونَ بِهِ) گویای آن است که مردم حتی در مهم‌ترین امور، برای اعتباربخشی به سخن خویش، به خداوند و نیز به خویشاوندان خود سوگند یاد می‌کنند یا دیگران را بدان سوگند می‌دهند که این خود، مؤید جایگاه رفیع و ارزش والای این پیوندهای خونی در فرهنگ اسلامی

است (طباطبایی، ۱۳۷۶: ۴/۲۳۴).

به بیان دیگر، از منظر قرآن، صله رحم نه یک وظیفه صرفاً خانوادگی، بلکه امری الهی و هم‌ردیف با تقوای پروردگار است؛ چنانکه خداوند با تعبیر «اتَّقُوا اللَّهَ وَالْأَرْحَامَ» در حقیقت، مخاطبان را به حفظ حرمت نسب، پیوندهای عاطفی و ریشه‌های خویشاوندی دعوت می‌نماید. در ادامه، آیه ۲۱ سوره رعد به اوصاف مؤمنان راستین پرداخته و می‌فرماید: ﴿وَالَّذِينَ يَصُلُّونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ...﴾ مفسران، به ویژه جمله «مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» را به صله رحم تفسیر کرده‌اند؛ چراکه خداوند در آیات متعدد، به حفظ روابط خانوادگی، مهربانی و نیکی به نزدیکان سفارش نموده است. این «وصل» صرفاً یک ارتباط صوری و ظاهری نیست، بلکه پیوندی عمیق مبتنی بر محبت، همیاری و مراقبت متقابل از یکدیگر است. مؤمنانی که ایمان در دلشان ریشه دوانده، این پیوندهای خویشاوندی را نه از سر تکلیف صرف، بلکه با خشوع و خضوع نسبت به خداوند پاس می‌دارند؛ گویی هر دیدار با خویشاوندان، عبادتی است و هر ارتباط با آنان، پلی به سوی رضایت پروردگار (طباطبایی، ۱۳۷۶: ۱۱/۵۲۵). در این آیه، خداوند یکی از بارزترین صفات مؤمنان راستین و خردمندان را، وصل کردن آنچه فرمان به پیوند آن داده شده، معرفی می‌فرماید.

از سوی دیگر، در آیات ۲۲ و ۲۳ سوره محمد ﷺ خداوند با لحنی هشدارآمیز و تهدیدآمیز می‌فرماید: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطُّعُوا أَرْحَامَكُمْ. أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ﴾ این آیه، یکی از نشانه‌های فساد اجتماعی و خروج از مسیر هدایت را، قطع رابطه با خویشاوندان معرفی نموده و کسانی را که به جای اصلاح، در زمین فساد می‌کنند و رحم خود را می‌گسلند، مستحق لعنت الهی، قساوت قلب و محرومیت از درک حقایق می‌داند. این نکته نشان می‌دهد که بی‌توجهی به صله رحم، نه تنها گناهی فردی، بلکه عاملی راهبردی برای ازهم گسیختگی بافت اجتماعی است؛ زیرا هرگاه انسان پیوندهای خونی خویش را قطع کرده و از احوال خویشاوندان بی‌خبر ماند، زمینه قساوت قلب را برای خود فراهم ساخته و قلبی که سخت گردد، دیگر گنجایش عواطف انسانی را نخواهد داشت. قرآن، این قطع رابطه را «فساد فی الارض» می‌نامد؛ چراکه هر جامعه‌ای از بطن خانواده‌ها شکل می‌گیرد و فروپاشی

روابط خویشاوندی، به معنای تخریب بنیادی‌ترین واحد اجتماعی است.

همچنین خداوند در آیه ۱۷۷ سوره بقره، به‌طور غیر مستقیم اما گویا، به یکی از مصادیق بارز صله رحم اشاره کرده و می‌فرماید: ﴿...وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى...﴾ در این آیه، نیکی حقیقی صرفاً در مناسک ظاهری خلاصه نشده، بلکه در کنار مجموعه‌ای از اعتقادات و اعمال صالح، از جمله بخشیدن مال با وجود علاقه و دلبستگی به آن، به خویشاوندان، ترسیم گردیده است. این تعبیر، نشان می‌دهد که صله رحم باید با گذشت مالی، عاطفی و معنوی همراه باشد و صرفاً به دیدارهای صوری یا ارتباطات ظاهری محدود نمی‌شود؛ نیکی، زمانی ارزش حقیقی می‌یابد که انسان در دل، علاقه‌مند به مال خویش باشد و در همان حالت، نیاز خویشاوند خود را برطرف نماید. از این منظر، صله رحم هرگز به تماس تلفنی یا رفت و آمدهای تشریفاتی فروکاسته نمی‌شود، بلکه گاهی دل خویشاوندان را می‌توان با توجهی گرم و عاطفه‌ای صادقانه به دست آورد و این، همان روح حقیقی صله است که قرآن بر آن تأکید دارد.

۲-۳. صله رحم در روایات

در کنار آیات قرآنی، روایات متعددی از معصومین (علیهم‌السلام) در باب صله رحم به ما رسیده است که توجه به مفاد آنها، نقش بسزایی در ژرف اندیشی نسبت به ابعاد مختلف این آموزه الهی ایفا می‌نماید؛ از باب نمونه:

۱) امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در اهمیت این موضوع می‌فرمایند: «إِنَّ صَلَّةَ الرَّحَامِ لَمِنْ مُوجِبَاتِ السَّلَامِ، وَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ أَمَرَ بِإِكْرَامِهَا، وَإِنَّهُ تَعَالَى يَصِلُ مَنْ وَصَلَهَا وَيَقْطَعُ مَنْ قَطَعَهَا وَيَكْرُمُ مَنْ أَكْرَمَهَا؛ صله رحم از موجبات صلح و آرامش است و خدای سبحان به گرامیداشت آن فرمان داده است و هرکس آن را به جای آورد، خداوند با وی پیوند برقرار می‌کند و هرکس آن را گسلد، خداوند از وی می‌گسلد و هرکس آن را گرامی دارد، خداوند او را گرامی می‌دارد» (آمدی، ۱۳۸۱: ۵۳۰).

۲) آن حضرت در روایت دیگری نیز فرمود: «إِنَّ الرَّحِمَ إِذَا تَمَاسَّتْ تَعَاطَفَتْ؛ خویشاوندان هرگاه با یکدیگر تماس و ارتباط برقرار کنند، نسبت به یکدیگر مهربان و با عطوفت می‌شوند» (آمدی، ۱۳۸۱: ۴۰۶). این روایت بر این واقعیت دلالت دارد که ارتباط مستمر خویشاوندی،

زمینه‌ساز گسترش محبت و علاقه متقابل شده و سرمایه اجتماعی ارزشمندی را در بستر خانواده و جامعه پدید می‌آورد.

۳) امام باقر علیه السلام نیز در روایتی می‌فرماید: «إِنَّ صَلَّةَ الرَّحْمِ تُزَكِّي الْأَعْمَالَ، وَتُثْمِي الْأَمْوَالَ، وَتَدْفَعُ الْبُلُوَى، وَتُسِرُّ الْحَسَابَ، وَتُنْسِي الذُّنُوبَ؛ صله رحم، اعمال را پاکیزه، اموال را فزونی بخش، بلا را دفع کننده، حساب روز قیامت را آسان و گناهان را از یادبرنده است» (کلینی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۵۰).

از جمله پیام‌های این حدیث شریف آن است که صله رحم، در پرتو خود، سایر اعمال نیک انسان را نیز مقبول درگاه الهی می‌گرداند؛ از مصادیق دفع بلا نیز می‌توان به نقش بازدارنده این آموزه در برابر نزول مصیبت‌ها و گرفتاری‌های دنیوی اشاره نمود. در جامعه امروز که مردم به دنبال راهکارهایی برای دستیابی به آرامش، رفع مشکلات، پاک‌ی درون و قبولی اعمال هستند، این حدیث، صله رحم را به مثابه درمانی جامع معرفی می‌کند که بسیاری از این خواسته‌ها را برآورده می‌سازد.

۴) همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبَسِّطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي آثَرِهِ، فَلْيُصِلْ رَحْمَةً؛ هر کس دوست دارد روزی اش گسترش یابد و عمرش طولانی گردد، باید صله رحم به جای آورد» (حرعاملی، ۱۱۹۱: ۱۵/۱۵۰).

تعبیر «يُبَسِّطُ لَهُ فِي رِزْقِهِ» نه تنها به افزایش کمی ثروت اشاره ندارد، بلکه شامل برکت، آسایش و آرامش در معیشت نیز می‌گردد. همچنین «يُنْسَأُ لَهُ فِي آثَرِهِ» به افزایش برکت در عمر و پایداری آثار نیک آن دلالت دارد.

در جامعه‌ای که همگان در جستجوی افزایش روزی و طول عمرند، این روایت راهکاری ساده اما بنیادین ارائه می‌دهد که همانا برقراری ارتباطات گرم و مستمر با خویشاوندان است. تبیین اثر صله رحم بر افزایش روزی، از آن‌روست که پیوندهای خانوادگی غالباً به همکاری‌های جمعی در عرصه‌های اقتصادی می‌انجامد و مشارکت‌های گروهی، به‌طور طبیعی سودآوری بیشتری دارند. تأثیر آن بر افزایش عمر نیز می‌تواند از جهات مختلفی توجیه‌پذیر باشد؛ از جمله اینکه خویشاوندان برای یکدیگر دعا می‌کنند و این دعاها خود موجبات طول عمر می‌گردند.

افزون بر این، زمانی که روابط حسنه خویشاوندی برقرار باشد، اعضای خانواده در مواقع دشواری‌ها و بیماری‌ها به یاری یکدیگر می‌شتابند که این امر نیز در افزایش طول عمر مؤثر است. به علاوه، صله رحم اندوه و اضطراب را کاهش داده و نشاط و شادابی را به همراه می‌آورد که خود از عوامل مهم تداوم حیات سالم به شمار می‌رود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۱: ۴/۶۲۶). این روایت، بر کارکردهای چندگانه صله رحم تأکید دارد و نشان می‌دهد که این عمل، نه تنها یک رفتار عبادی، بلکه ابزاری کارآمد برای پیشرفت اقتصادی، ارتقای اجتماعی و سلامت روانی نیز هست.

۵) در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام آمده است: «صَلَّةُ الْأَرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ، وَتَسْمَحُ الْكَفَّ، وَتُطَيِّبُ النَّفْسَ، وَتَزِيدُ فِي الرِّزْقِ، وَتُنَسِّي فِي الْأَجَلِ؛ صله رحم، اخلاق را نیکو، دست را بخشنده، جان را پاکیزه، روزی را فراوان و مرگ را به تأخیر می‌اندازد» (کلینی، بی تا: ۱۵۸/۲). در تبیین این روایت باید گفت که «تُحَسِّنُ الْخُلُقَ» بدان معناست که ارتباط مستمر با اقوام، تمرینی عملی برای کسب فضایی همچون مهربانی، گذشت و مدیریت خشم به شمار می‌رود. «تَسْمَحُ الْكَفَّ» نیز به گشاده دستی و بخشش نسبت به خویشاوندان اشاره دارد که سبب دوری از بخل و تقویت روحیه سخاوت در انسان می‌گردد و سخاوتمندی در منطق قرآن، نشانه رستگاری است (حشر، ۹). «تُطَيِّبُ النَّفْسَ» نیز بیانگر آن است که روابط خویشاوندی سالم، سطح اضطراب را کاهش داده و به آرامش روانی می‌انجامد. این روایت، به روشنی بُعد روانشناختی صله رحم را ترسیم می‌کند و در عصر حاضر که بسیاری از جوامع با معضلات روحی و روانی دست به گریبان‌اند، راهکار مؤثر «ارتباط عاطفی سالم با خویشاوندان» را به مثابه نسخه‌ای کارآمد معرفی می‌نماید.

۴. مصادیق عملی صله رحم در روایات

با مرور سیره و توصیه‌های اهل بیت علیهم السلام درباره صله رحم، روشن می‌شود که این فریضه در روایات تنها به حفظ رابطه خویشاوندی به معنای عام محدود نمی‌ماند؛ بلکه مصادیق عملی متنوع برای آن بیان شده است که هر یک بُعدی از «وصل» را در زندگی مشخص می‌کند. از جمله:

۴-۱. سلام و احوالپرسی

نخستین و ساده‌ترین مرتبه صله رحم، برقراری ارتباط کلامی و گفتاری با خویشاوندان است که مصادیق آن شامل گفتگوی حضوری، تماس تلفنی، ارسال پیام و هرگونه تعامل گفتاری مؤدبانه می‌گردد. در این زمینه، امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرمایند: «صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَلَوْ بِالسَّلَامِ؛ با خویشاوندانتان پیوند داشته باشید، هرچند به سلام کردن باشد» (کلینی، بی‌تا: ۱۵۷/۲).

همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ، وَ بَرُّوا يَأْخُوانَكُمْ وَلَوْ بِحُسْنِ السَّلَامِ وَرَدَ الْجَوَابِ؛ با خویشاوندانتان پیوند برقرار کن و به برادرانتان نیکی کن، هرچند به سلامی نیکو و پاسخ شایسته باشد» (کلینی، بی‌تا: ۱۵۷/۲).

امام رضا علیه السلام نیز در همین راستا می‌فرمایند: «صَلِّ رَحِمَكَ وَلَوْ بِشَوْبَةِ مَاءٍ؛ با خویشاوندت پیوند داشته باش، هرچند به نوشاندن آبی باشد» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۷: ۱/۴۴۵). افزون بر این، خوشرویی و رفتارهای ساده‌ای همچون لبخند زدن محبت‌آمیز، که هیچ هزینه‌ای در بر ندارد، نیز می‌تواند همچون سلام کردن، مصداقی از این مرتبه از صله رحم به شمار آید و در تحقق پیوندهای خویشاوندی نقشی مؤثر ایفا کند.

۴-۲. دید و بازدید

دومین مرتبه از مراتب صله رحم، رفت و آمدهای متقابل و دیدارهای فردی و خانوادگی است که در قالب عیادت از بیماران، شرکت در مراسم شادی و سوگ و برگزاری مهمانی‌های دوستانه تحقق می‌یابد. این مرحله از صله رحم، از ارزش و جایگاه والاتری برخوردار است؛ چراکه زمینه‌ساز انس، محبت و صمیمیت عمیق میان خویشاوندان گردیده و پیوندهای عاطفی را استحکام می‌بخشد.

در این خصوص، در خطبه ۲۰۹ نهج البلاغه آمده است که امیرالمؤمنین علی علیه السلام به عیادت «علاء بن زیاد حارثی» در بصره رفتند. زمانی که ایشان خانه بسیار وسیع او را مشاهده فرمودند، با بیانی پرمعنا وی را به نکوهش دلبستگی دنیوی واداشته، چنین فرمودند: «مَا تَصْنَعُ بِهَذَا الْبَيْتِ الْوَاسِعِ فِي الدُّنْيَا، وَأَنْتَ إِلَيْهِ فِي الْآخِرَةِ كُنْتَ أَخْوَجَ؟ إِنْ شِئْتَ بَلَغْتَ بِهِ الْآخِرَةَ: تُقْرَى فِيهِ الصَّنِيفُ،

وَتَصَلُّ فِيهِ الرَّحْمَ...؛ با این خانه بزرگ در دنیا چه می‌کنی، در حالی که در آخرت به آن نیازمندتری؟ اگر خواهی که با این خانه به آخرت برسی، در آن میهمانی بده و صله رحم به جای آور...» (سیدرضی، بی تا: ۳۰۶؛ خطبه ۲۰۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۹۱: ۸/۱۲۵).

این کلام گهربار، به روشنی دلالت بر آن دارد که یکی از مصادیق بارز صله رحم، دیدار و بازدیدهای خویشاوندی است. شایان ذکر است که در روزگار کنونی، کاهش اینگونه رفت و آمدها تا حدی متأثر از عواملی همچون کوچک سازی مساکن شهری و فشارهای اقتصادی تحمیل شده بر خانوارها بوده است که خود، مانعی بر سر راه تحقق کامل این آموزه دینی محسوب می‌گردد.

۳-۴. حمایت از خویشاوند

سومین مرتبه از مراتب صله رحم، حمایت همه جانبه از خویشاوندان است که در سه سطح حمایت قلبی (همدلی و محبت باطنی)، حمایت زبانی (دفاع، دعا و سخنان نیک) و حمایت مالی (کمک‌های مادی و معیشتی) تجلی می‌یابد.

شاهد قرآنی این مرتبه، آیات متعددی است که به احسان و بخشش مال به خویشاوندان تصریح دارند؛ از جمله: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ...﴾ (بقره، ۸۳)؛ ﴿وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ...﴾ (نساء، ۳۶)؛ ﴿...وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ...﴾ (بقره، ۱۷۷)؛ و ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ...﴾ (نحل، ۹۰). این مرحله از صله رحم، افزون بر اینکه از سخت‌ترین و ارزشمندترین مراتب به شمار می‌رود، بیشترین آثار و برکات وعده داده شده در نصوص دینی را نیز به خود اختصاص داده است؛ چه آنکه صله رحم فاقد حمایت، صورتی ظاهری و بی محتوا خواهد بود و نمی‌تواند کارکرد حقیقی مدنظر شارع مقدس را محقق سازد. هنگامی که صله رحم در معنای حقیقی خود تحقق یابد، خویشاوندان را دل‌ها یکپارچه و متحد می‌سازد، توان مادی آنان را ارتقاء می‌بخشد و ضامن بقا و پایداری فرد و جامعه می‌گردد.

در این راستا، امیرالمؤمنین علی علیه السلام در وصیت خویش به فرزند ارجمندشان امام حسن مجتبی علیه السلام چنین می‌فرماید: «وَأَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ، فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ، وَأَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ

تَصِيرُ، وَيَذُكُ الَّتِي بِهَا تَصُولُ؛ خویشاوندانت را گرامی بدار، که آنان بال تو هستند که بدان پرواز می‌کنی، و ریشه تو هستند که بدان باز می‌گرددی، و دست تو هستند که با آن حمله می‌بری» (سیدرضی، بی‌تا: ۳۸۲، نامه ۳۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۹۱: ۶۹۹/۹).

در حقیقت، خویشاوندان پشتوانه و تکیه گاه یکدیگرند و امام علی علیه السلام در این کلام گهربار، با سه تشبیه بلیغ، علت و حکمت وجوب صله رحم را به تصویر کشیده‌اند:

نخست، تشبیه خویشاوندان به «بال» که نشان از آن دارد که ترقی، تعالی و پیشرفت انسان در سایه یاری و همراهی آنان تحقق می‌یابد.

دوم، تشبیه آنان به «ریشه» که حاکی از آن است که رشد، استواری و تغذیه وجودی انسان به پیوند با خویشاوندان باز می‌گردد و این پیوند، انسان را از احساس تنهایی در برابر مشکلات مصون می‌دارد.

سوم، تشبیه خویشاوندان به «دست و بازو» که دلالت بر قدرت تهاجمی و دفاعی انسان در رویارویی با دشمنان و چالش‌ها، در پرتو حمایت و همیاری خویشاوندان دارد. همانگونه که جوامع بزرگ انسانی در سایه همکاری‌های متقابل به پیشرفت‌های بی‌بدیل نائل می‌آیند، اجتماع کوچک خویشاوندان نیز با تعاون و همدلی نزدیک، به موفقیت‌های چشمگیری دست می‌یابد. با تأمل در مطالب فوق، چنین نتیجه‌گیری می‌شود که صله رحم در اسلام دارای مراتب گوناگونی است و هر مرتبه، نقش خاصی در تحکیم پیوندهای خانوادگی و اجتماعی ایفا می‌کند؛ پیوندهایی که به‌عنوان پشتوانه‌ای محکم برای تعالی فردی و ثبات اجتماعی، از جایگاهی رفیع و انکارناپذیر برخوردارند.

۵. مصادیق عملی قطع رحم در روایات

آیات قرآن کریم با تأکید بر ضرورت احسان به خویشاوندان (نساء: ۳۶) و ادای حقوق ذی‌القربی (روم: ۳۸)، هرگونه کوتاهی در این تکالیف را مایه خسران می‌دانند. در تبیین ابعاد عملی این هشدار، روایات معصومین علیهم السلام مصادیق و جلوه‌های متعددی از قطع رحم را بر شمرده‌اند که در یک تقسیم‌بندی کلی، می‌توان شاخص‌ترین آن‌ها را در قالب سه حوزه «ارتباطی»، «رفتاری» و «مالی» و به‌عنوان نمونه به شرح زیر تبیین کرد:

الف) قطع ارتباط دیداری و ترک ملاقات با خویشاوندان

پیامبر اکرم ﷺ در این باره می‌فرماید: «مَنْ قَطَعَ رَحْمَهُ لَمْ يَرْحَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ؛ هر کس قطع رحم کند، بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد» (حرعاملی، ۱۱۹۱: ۲۰۹/۱۵).

ب) سردی در برخورد و ترک سلام و احوالپرسی

امام صادق ﷺ می‌فرماید: «إِنَّ أَهْوَنَ مَا يَكُونُ بِالرَّجُلِ قَاطِعًا لِرَحْمَةٍ أَنْ يَسْلَمَ عَلَيْهِ فَلَا يَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ؛ آسان‌ترین صورتی که شخص قطع رحم کننده محسوب می‌شود، آن است که به او سلام کنند و او پاسخ سلام را ندهد» (کلینی، بی تا: ۳۴۹/۲).

ج) خودداری از کمک مالی به خویشاوندان نیازمند

امام باقر ﷺ در این زمینه می‌فرماید: «مَنْ مَنَعَ قَرَابَتَهُ مَا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ فَقَدْ قَطَعَ رَحْمَهُ؛ هر کس از پرداخت آنچه خویشانش بدان نیاز دارند، در حالی که توانایی دارد، خودداری کند، قطع رحم نموده است» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۷: ۱۰۳/۱).

با تأمل در مجموع آیات و روایات یادشده، چنین به دست می‌آید که قطع رحم در حقیقت، ترک احوال‌پرسی، گسستن ارتباط عاطفی و رفتاری با خویشاوندان، و بی‌توجهی به حقوق مادی و معنوی است که خداوند متعال برای آنان مقرر فرموده است. این گونه رفتارها، نه تنها فرد را از رحمت و برکات الهی محروم می‌سازد، بلکه بستری برای گسست اجتماعی و فروپاشی پیوندهای خانوادگی فراهم می‌آورد.

۶. دیدگاه قرآن و روایات نسبت به افزایش جمعیت

موضوع افزایش جمعیت، از جمله دغدغه‌های بنیادین در نظام معرفتی اسلام به شمار می‌رود که در قرآن کریم و احادیث شریف، هرچند با واژگان و بستر تاریخی متفاوت از دوران معاصر، اما به صورت پربسامد و با تعبیر گویا، مورد تأکید قرار گرفته است. اگرچه در عصر نزول، این مسئله با مختصات کنونی سیاست‌های جمعیتی مطرح نبوده، با این حال، مفاهیم مستتر در آیات و روایات - نظیر ترغیب به فرزندآوری، استمرار نسل و گسترش امت اسلامی - به روشنی بر اهمیت این مقوله دلالت دارند.

۱-۶. فرزندآوری در قرآن کریم

قرآن کریم در تبیین مسئله فرزندآوری، فراتر از نگاه‌های تک‌بعدی اجتماعی یا محاسبات صرفاً مادی، این موضوع را در چارچوبی توحیدی، تربیتی و کرامت‌محور ترسیم می‌نماید. در دیدگاه قرآنی، فرزند نه تنها باری سنگین یا مانعی بر سر راه رشد و تعالی والدین نیست، بلکه موهبتی الهی و زمینه‌ساز رشد فردی و اجتماعی انسان است. در این باره آیات متعددی در کتاب الهی قابل استناد است که در ادامه از باب نمونه به چند آیه شاخص اشاره می‌شود:

۱-۱-۶. فرزند به عنوان «هبه» و عطیه الهی

خداوند متعال در این آیات، حقیقت فرزندآوری را مستقیماً به قدرت و مشیت مطلق خویش پیوند زده و می‌فرماید: ﴿لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَآثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذَّكَوْرَ﴾ (شوری: ۴۹).

تعبیر «يَهَبُ» (می‌بخشد) به روشنی گویای آن است که فرزند، هبه و عطیه‌ای الهی و نشانه‌ای از لطف و عنایت پروردگار به بندگان است. این نگرش توحیدی، فرزندآوری را نه یک بار اضافی، بلکه عملی مثبت، مطلوب و دارای ارزش ذاتی در نظام آفرینش معرفی می‌کند.

۲-۱-۶. فرزندخواهی در سیره و دعای انبیاء

در سوره صافات، این نگاه در قالب درخواست و دعای حضرت ابراهیم علیه السلام به تصویر کشیده شده است؛ آنجا که ایشان با وجود کهولت سن، از درگاه الهی خواستار فرزند صالح می‌شود: ﴿رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ (صافات: ۱۰۰) و خداوند نیز در پاسخ به این نیاز فطری و ایمانی می‌فرماید: ﴿فَبَشِّرْهُ بِبُحْلَامٍ حَلِيمٍ﴾ (صافات: ۱۰۱).

این مضمون به روشنی نشان می‌دهد که درخواست فرزند و اهتمام به تکثیر نسل صالح، در سیره و فرهنگ پیامبران علیهم السلام امری ارزشمند و شایسته تقاضا بوده است؛ حتی در شرایطی که بر حسب ظواهر و محاسبات طبیعی، امکان آن دور از ذهن می‌نموده است.

۳-۱-۶. اصلاح نگرش مادی و نفی دغدغه‌های معیشتی

قرآن کریم در سوره اسراء با نگاهی هشدارآمیز و تربیتی، مانع تراشی بر سر راه فرزندآوری به دلیل هراس‌های اقتصادی را به شدت نفی کرده و می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمْلَاقٍ تَحْنُ نَرُزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾ (اسراء: ۳۱).

این آیه اگرچه در فضای جاهلیت و در نفی سنت ناپسند فرزندکشی نازل شده، اما حاوی اصلی بنیادین و فرازمانی است: تأمین روزی در ید قدرت الهی است و دغدغه‌های معیشتی هرگز نباید مانعی در برابر پذیرش این تکلیف و موهبت الهی گردد. قرآن با این تعبیر، در صدد نهاده‌سازی نگرشی امیدبخش و توکل‌محور است که رزق فرزند و والدین را متضمن لطف الهی می‌داند و اجازه نمی‌دهد بیم فقر، سد راه تقویت نسل شود.

۳-۲-۶. فرزندآوری در روایات

در کنار مبانی قرآنی، روایات پیشوایان معصوم علیهم‌السلام نیز با نگاهی راهبردی و تمدنی، فرزندآوری را به‌عنوان یک «کمال‌طلبی دینی» و «فرایند برکت‌زا» تبیین می‌کنند. این روایات، ضمن ترغیب مؤمنان به تکثیر نسل، نگرانی‌های رایج معیشتی را با منطق توکل و توسل به لطف الهی پاسخ می‌دهند. در ادامه، از باب نمونه به برخی از محورهای کلیدی و روایات شاخص در این زمینه اشاره می‌شود:

۱) تکثیر نسل به‌عنوان مایه مباهات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در نگاه اهل بیت علیهم‌السلام، جمعیت مؤمنان، پشتوانه عزت و اقتدار جامعه اسلامی است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در روایتی راهبردی، مؤمنان را به این امر تشویق نموده و می‌فرماید: «تَنَاجَوْا تَنَاسَلُوا، فَإِنِّي أَبْأُهِ بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ با یکدیگر ازدواج کنید و فرزندآوری نمایید؛ زیرا من در روز قیامت به فراوانی (و انبوهی) شما بر سایر امت‌ها مباهات خواهم کرد» (نوری، بی‌تا: ۱۴/۱۵۳).

این حدیث شریف، به روشنی دلالت بر آن دارد که افزایش کمیّت امت اسلامی، نه تنها عملی ناپسند نیست، بلکه از افتخارات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در محضر الهی به شمار می‌رود و مؤید تأکید شدید شارع بر توسعه جمعیتی جامعه ایمانی است.

۲) پیوند میان کثرت فرزند و گشایش معیشتی: برخلاف نگاه‌های مادی‌گرایانه‌ی رایج در دوران معاصر که فرزندآوری را مترادف با فقر و تنگدستی می‌پندارند، روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) زاویه‌ی دید کاملاً متفاوتی را ارائه می‌دهند. امام صادق (علیه‌السلام) با نگاهی کارکردی و مبتنی بر برکت، می‌فرمایند: «كَثْرَةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارَيْنِ؛ فراوانی خانواده و فرزندان، یکی از دو عامل ثروت و گشایش (رفاه) است» (کلینی، الکافی، بی تا: ۳۲۴/۵).

این روایت بر این حقیقت دینی و عقلانی تأکید می‌ورزد که تعدد فرزندان، نه تنها موجب کاهش دارایی نمی‌شود، بلکه خود عاملی برای جذب برکت، افزایش روزی و گشایش در معیشت خانوادگی می‌گردد. این بینش، جایگزینی امیدبخش و توکل‌مدار برای نگرش‌های صرفاً اقتصادی متداول است که فرزند را مانع رفاه می‌بیند.

۷. دلایل عدم تمایل زوج‌ها به فرزندآوری

عوامل متعددی در شکل‌گیری نگرش منفی نسبت به فرزندآوری و کاهش تمایل زوجین به این مهم، نقش‌آفرین هستند. این عوامل، به‌طور معمول، حاصل تعامل پیچیده‌ای از متغیرهای فردی، اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی هستند که هر یک به نوبه خود، بسترهای بازدارنده‌ی رادر برابر تحقق فرزندآوری فراهم می‌آورند. در ادامه، به مهم‌ترین این بازدارنده‌ها اشاره می‌گردد.

۷-۱. دلایل اقتصادی و مالی

از جمله مهم‌ترین موانع فرزندآوری، هزینه‌های سرسام‌آور تربیت و آموزش فرزندان تا زمان دستیابی به استقلال مالی است؛ شهریه‌های مدارس و دانشگاه، هزینه‌های خوراک، پوشاک، بهداشت و تفریح، همگی بار سنگینی بر دوش خانواده تحمیل می‌کنند و در شرایط اقتصادی ناپایدار، زوجین نسبت به توانایی خود در تأمین نیازهای بلندمدت فرزند با تردید جدی مواجه می‌شوند. افزون بر این، از دست دادن فرصت‌های شغلی، به ویژه برای زنان، از دیگر موانع اساسی به شمار می‌رود؛ بارداری و فرزندداری اغلب به معنای وقفه در پیشرفت شغلی، کاهش درآمد یا حتی از دست دادن شغل است و پژوهش‌های متعددی به ابعاد مختلف این مسئله پرداخته‌اند (ریگی‌نژاد و مرزید، ۱۳۹۹: ۱۱۲).

۲-۷. دلایل اجتماعی و فرهنگی

در جوامع مدرن، تحولات فرهنگی و ارزشی، به ویژه گرایش روزافزون به فردگرایی، اولویت بندی پیشرفت فردی، تحصیلات عالی و اهداف شغلی، به عنوان یکی از عوامل مؤثر در کاهش تمایل به فرزندآوری مطرح گردیده است (کاظمی پور، ۱۴۰۰: ۷-۲۱). این اولویت ها، در بسیاری از موارد، با مسئولیت های ناشی از فرزندداری در تعارض قرار گرفته و زوجین را در مواجهه با دوسوگرایی تصمیم گیری دچار تردید می سازند. علاوه بر این، در برخی جوامع و گروه های اجتماعی، هنجارهای پذیرفته شده به گونه ای تغییر یافته است که داشتن تعداد فرزند کمتر، یا حتی بی تمایلی به فرزندآوری، به عنوان یک انتخاب عادی، موجه و قابل قبول تلقی می شود (نجفی اصل، ۱۴۰۱: ۳۱۳-۳۴۰). این تغییر نگرش، خود متأثر از عواملی چند از جمله مشاهده مشکلات و سختی های عدیده ای است که سایر خانواده ها در فرایند تربیت و تأمین نیازهای فرزندان با آنها مواجه اند؛ همچنین تجربیات ناخوشایند شخصی زوجین در خانواده مبدأ، می تواند به عنوان یک بازدارنده روانشناختی قدرتمند، بر شکل گیری تصمیم آنان در حوزه فرزندآوری تأثیری انکارناپذیر بر جای گذارد.

۳-۷. دلایل روانی و فردی

از دیگر موانع روانشناختی و فردی مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، می توان به ترس از پذیرش تعهد طولانی مدت و مسئولیت سنگین ناشی از فرزندداری اشاره کرد که برخی زوج ها از پذیرش آن هراس دارند (نجفی اصل، ۱۴۰۱: ۳۱۳-۳۴۰). این هراس، غالباً با دل بستگی به سبک زندگی راحت طلبانه، انعطاف پذیری در برنامه ریزی، لذت بردن از سفرهای متعدد و صرف وقت برای علائق شخصی همراه است؛ به گونه ای که زوجین از دست دادن این سبک زندگی را در صورت داشتن فرزند، محتمل می دانند (ملکوتی نیا، ۱۴۰۱: ۱۱۲-۱۲۴). در کنار موارد فوق، نگرانی از تولد فرزندی با مشکلات سلامتی، به عنوان یکی دیگر از بازدارنده های جدی مطرح است که می تواند تصمیم گیری زوجین را با تردید جدی مواجه سازد (خدابخشی، آقاخان و کلهر، ۱۳۹۸: ۶۹-۷۶). افزون بر این، وجود مشکلات یا تنش های حل نشده در رابطه زناشویی، این نگرانی را تقویت می کند که فرزندآوری ممکن است نه تنها راهگشای این مشکلات نباشد، بلکه

به تشدید آنها نیز بینجامد (ملکوتی نیا، ۱۴۰۱: ۱۱۲-۱۲۴).

۴-۷. مشکلات پزشکی

برخی زوجین به دلیل وجود مشکلات پزشکی و ناباروری، از توانایی طبیعی برای باردار شدن برخوردار نیستند و در بسیاری از موارد، تمایلی به پیگیری روش‌های درمانی پیچیده، زمان‌بر و پرهزینه ندارند؛ عاملی که خود می‌تواند بر کاهش یا حذف تصمیم به فرزندآوری تأثیر بسزایی داشته باشد.

۸. نقش صله رحم در کاهش دلایل عدم تمایل زوج‌ها به فرزندآوری

صله رحم، به مثابه عاملی بنیادین در حفظ و تحکیم پیوندهای خویشاوندی، کارکردی راهبردی در کاهش یا رفع بخش عمده‌های از موانع و بازدارنده‌های فردی، اقتصادی، اجتماعی و روانشناختی مؤثر بر کاهش تمایل زوجین به فرزندآوری ایفا می‌نماید.

۱-۸. کاهش مشکلات اقتصادی و مالی

با استناد به آیات و روایاتی که پیشتر در تبیین مصادیق و مراتب صله رحم بدان اشاره گردید، می‌توان گفت که تحقق معنای حقیقی صله رحم، زمینه‌ساز همکاری گسترده‌تر اعضای خانواده و بستگان در ابعاد مادی و معنوی می‌گردد. این حمایت‌های جمعی، که می‌تواند شامل مشارکت در هزینه‌های مرتبط با فرزندان، مراقبت‌های مشترک و ارائه کمک‌های مالی یا غیرمالی باشد، به‌طور قابل توجهی از فشارهای اقتصادی ناشی از تربیت و نگهداری فرزندان می‌کاهد. افزون بر این، ارتباط و همکاری تنگاتنگ خویشاوندان، به ویژه برای زنان، می‌تواند پشتیبان مناسبی در عرصه اشتغال باشد و نگرانی‌های مرتبط با وقفه شغلی یا کاهش درآمد را تا حدی مرتفع سازد. با این حال، نباید از نظر دور داشت که در شرایط اقتصادی کنونی، هزینه‌های سرسام‌آور مسکن، آموزش و درمان، تا حدی فراتر از توان حمایت‌های خانوادگی قرار گرفته است و بدین سبب، لازم است تا سیاست‌گذاران و متولیان امر، با طراحی و اجرای برنامه‌های حمایتی جامع و کارآمد، در جهت کاهش دغدغه‌های اقتصادی زوجین جوان، گام‌های مؤثری بردارند.

۲-۸. کاهش دلایل اجتماعی و فرهنگی

در جوامعی که از ساختارهای خانوادگی مستحکم و پیوندهای خویشاوندی پویا برخوردارند، ارزش‌ها و هنجارهای مرتبط با فرزندآوری، به‌طور طبیعی و در بستر تعاملات روزمره، از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌گردد و اهمیت تشکیل خانواده و تداوم نسل، به‌عنوان یک اصل فرهنگی و اجتماعی، برجسته‌تر و نهادینه‌تر می‌شود. صله رحم، به‌مثابه یکی از عوامل اصلی در تحکیم این ساختارها، حس تعلق اجتماعی و خانوادگی را تقویت کرده و زوجین را از انحصار فردگرایی صرف خارج می‌سازد؛ بدین معنا که آنان با مشاهده حمایت‌های جمعی و تجارب مثبت خانوادگی، نه تنها به خواسته‌ها و منافع شخصی خویش نمی‌اندیشند، بلکه نسبت به پیامدهای مثبت فرزندآوری برای خود، خانواده و جامعه خویش نیز آگاهی و توجه پیدا می‌کنند. علاوه بر این، ارتباط مستمر و پویا با خویشاوندان، بستری مناسب برای گفت و گو، تبادل نظر و رفع دغدغه‌های ذهنی زوجین فراهم می‌آورد و می‌تواند آثار منفی ناشی از مواجهه با مشکلات و سختی‌های سایر خانواده‌ها را به حداقل برساند.

۳-۸. کاهش دلایل روانی و فردی

پیوندهای خانوادگی مستحکم که از طریق صله رحم تقویت می‌گردند، بستری امن و حمایتگر را برای زوجین فراهم می‌آورند که به‌طور قابل توجهی از اضطراب‌ها و دلهره‌های روانشناختی مرتبط با فرزندآوری می‌کاهد. پشتیبانی عاطفی و معنوی خانواده، ضمن ارتقاء سطح اعتماد به نفس زوجین، آنان را برای پذیرش مسئولیت‌های خطیر فرزندداری، آماده‌تر و توانمندتر می‌سازد. علاوه بر این، صله رحم با ایفای نقش پشتوانه‌ای مستحکم در برابر فشارهای روانی، به بهبود کیفی روابط زناشویی و کاهش تنش‌های میان زوجین نیز کمک شایانی می‌نماید و بدین‌سان، زمینه‌ای مساعد برای تصمیم‌گیری آگاهانه و مثبت در حوزه فرزندآوری پدید می‌آورد.

۴-۸. کاهش مشکلات سلامت

حضور شبکه حمایتی متشکل از خانواده و خویشاوندان در کنار زوجین، زمینه‌ساز افزایش انگیزه و توانمندی آنان در مواجهه با موانع پزشکی و هزینه‌های سنگین درمانی می‌گردد. حمایت‌های

عاطفی، مالی و عملی خانواده، ضمن کاهش بار روانشناختی ناشی از بیماری‌ها و مشکلات سلامت، زوجین را در مسیر طی فرایندهای درمانی همراهی کرده و از آسیب‌پذیری روانی آنان می‌کاهد. این پشتیبانی همه‌جانبه، احساس تنهایی را در زوجین به حداقل رسانده و آنان را برای پذیرش مسئولیت فرزندآوری، آماده‌تر و مصمم‌تر می‌سازد.

۹. راه‌های گسترش فرهنگ صله رحم برای گسترش فرهنگ فرزندآوری و افزایش جمعیت در جامعه ایران

در جامعه معاصر، بهره‌مندی از منافع صله رحم و پیامدهای مثبت آن در حوزه افزایش جمعیت و گسترش فرزندآوری، با چالش‌های جدی روبه‌رو شده است. این چالش‌ها ریشه در عوامل متعددی دارند؛ از جمله: فراموشی سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی اصیل، دغدغه‌های اقتصادی و تلاش برای کسب درآمد بیشتر، گسترش فردگرایی و تمایل روزافزون افراد به صرف وقت برای علایق شخصی، بروز اختلافات و سوءتفاهم‌های خانوادگی ناشی از شکاف نسلی یا نصیحت‌ها و سرزنش‌های خویشاوندانه، ضعف در مهارت‌های ارتباطی و نیز تأثیرات گسترده ارتباطات مجازی که گاه ساعات طولانی را به خود اختصاص می‌دهد. این عوامل، به تدریج موجب کمرنگ‌شدن روابط فامیلی شده و در نتیجه، افراد جامعه را از برکات فردی و اجتماعی صله رحم، از جمله زمینه‌سازی برای فرزندآوری و افزایش جمعیت، محروم ساخته است. به نظر می‌رسد برای رفع دغدغه‌های مذکور، اتخاذ راهکارهای فرهنگی و عملی ذیل ضروری باشد:

۹-۱. آموزش و فرهنگ‌سازی از دوران کودکی

آموزش مفاهیم مرتبط با صله رحم و شیوه‌های ارتباط سالم و گرم با خانواده گسترده، می‌تواند از دوران مهدکودک و دبستان آغاز گردد؛ همچنین در مقاطع بالاتر آموزشی، دانشگاه‌ها و مساجد، اهمیت پیوندهای فامیلی و نحوه تعامل مؤثر با خویشاوندان، به‌عنوان بخشی از برنامه‌های تربیتی و فرهنگی، تبیین و آموزش داده شود.

۲-۹. بهره‌گیری از ظرفیت‌های هنری و رسانه‌ای

استفاده از قالب‌های هنری همچون فیلم کوتاه، موسیقی، پوستر، انیمیشن و سایر آثار تصویری و شنیداری، می‌تواند در نهادینه‌سازی فرهنگ روابط گرم فAMILI نقش مؤثری ایفا کند؛ این آثار می‌بایست در فضای مجازی منتشر شده و یا در سطح شهر، در قالب پوسترهای زیبا و آموزنده، نصب گردند.

۳-۹. احیای سنت‌های مذهبی و ملی با رویکرد جمعی

برگزاری مراسم‌های جمعی با حضور اعضای فAMILI، ضمن احیای آیین‌های دینی و ملی، بستری مناسب برای تحکیم روابط خویشاوندی فراهم می‌آورد. به‌ویژه، مدیران فرهنگی کشور می‌توانند جشن‌هایی با حضور خویشاوندان ترتیب داده و در آن، از خانواده‌های پرجمعیت و گسترده، تقدیر و معرفی به عمل آورند؛ همچنین مدارس می‌توانند مراسم یا اردوهای با حضور دانش‌آموزان به‌همراه اعضای خانواده آنان برگزار نمایند.

۴-۹. ایجاد فضاهای تفریحی و حمایت‌های اقتصادی

در سطح شهرها، می‌توان مراکز ویژه‌ای برای تفریح و بازی اعضای فAMILI در نظر گرفت و برای استفاده‌کنندگان از این مکان‌ها، مشوق‌ها و تسهیلات اقتصادی در نظر گرفته شود تا انگیزه حضور جمعی خویشاوندان افزایش یابد.

۵-۹. استفاده از الگوهای تأثیرگذار اجتماعی

بهره‌گیری از چهره‌های محبوب و مرجع اجتماعی برای ترویج ارزش‌های خانوادگی و ترغیب به صله رحم، می‌تواند نقش مهمی در تغییر نگرش عمومی و جلب مشارکت آحاد جامعه در تحقق این راهبرد فرهنگی ایفا نماید.

نتیجه تحقیق

بررسی نظام‌مند آیات قرآن کریم و روایات شریف در باب صله رحم به روشنی نشان می‌دهد که این فریضه، نه یک توصیه اخلاقی محض یا مستحب شرعی محدود، بلکه فرمانی الهی و اصلی بنیادین در ساختار اجتماعی جامعه اسلامی است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی -

تحلیلی و با استناد به منابع معتبر قرآنی و حدیثی، رابطه میان صله رحم و افزایش جمعیت را واکاوی کرده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که صله رحم می‌تواند با تحکیم بنیان خانواده و کاهش آسیب‌های روانی و اقتصادی، محرکی کلیدی برای ازدواج و فرزندآوری باشد. در مقابل، قطع رحم افزون بر آنکه گناهی فردی و موجب لعنت الهی است، پیامدهای منفی اجتماعی و اقتصادی چشمگیری مانند فقر، کوتاهی عمر، گسست نسلی، کاهش همبستگی، افزایش احساس تنهایی و تضعیف خانواده را در پی دارد؛ در حالی که صله رحم در متون دینی عاملی برای افزایش روزی، طول عمر، برکت و آرامش روانی معرفی شده که همگی بستر ساز فرزندآوری هستند. این آثار دنیوی و اخروی مصرح در آیات و روایات، بر جایگاه رفیع صله رحم در ساماندهی حیات مؤمنانه تأکید دارند و نشان می‌دهند انسان در پرتو ارتباط عاطفی و حمایتی با خویشاوندان، به پشتیبانی استوار دست می‌یابد که در تصمیم‌گیری‌های حیاتی همچون فرزندآوری نقشی تعیین‌کننده دارد.

امروز جامعه ایران با معضل کاهش نرخ رشد جمعیت روبروست و موانعی چون مشکلات اقتصادی، دغدغه‌های روانی، تغییر سبک زندگی، فردگرایی افراطی و تضعیف شبکه‌های فامیلی از مهم‌ترین موانع فرزندآوری به شمار می‌روند. در چنین فضایی، ترویج فرهنگ صله رحم راهبردی کارآمد برای کاهش این موانع است؛ زیرا خانواده‌های برخوردار از روابط گرم خویشاوندی، با دریافت حمایت‌های مالی، روانی و اجتماعی، کمتر دچار فشار روانی و تنهایی شده و برای بقا و گسترش این شبکه حمایتی، تمایل بیشتری به فرزندآوری می‌یابند.

افزون بر این، صله رحم به مثابه بستری فرهنگی، زمینه‌ساز انتقال ارزش‌های مثبت میان نسل‌ها، تقویت هویت جمعی و دینی، و ترغیب جوانان به تشکیل خانواده است. برقراری ارتباط پویا میان اعضای خانواده گسترده از طریق دیدارهای منظم، همکاری در تربیت فرزندان و یاری‌رسانی در بحران‌ها، جامعه را به سوی سبک زندگی هم‌دلانه هدایت می‌کند که در آن فرزندآوری نه دغدغه‌ای حاشیه‌ای، بلکه ارزشی بنیادین است.

فهرست منابع

- قرآن مجید، (۱۳۷۸). ترجمه حسین انصاریان، بی‌چا، قم، مؤسسه فرهنگی دارالقرآن.
- نهج البلاغه، (بی‌تا). سیدرضی، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، بی‌چا، قم، بی‌نا.
۱. ابن‌درید، محمدبن حسن، (۱۹۸۸). *جمهرة اللغة*، چ ۱، بیروت، دار العلم للملایین.
 ۲. ابن‌شعبه حرّانی، حسن‌بن علی، (۱۳۸۷). *تحف العقول عن آل الرسول*، ترجمه صادق حسین‌زاده، بی‌چا، قم، نشر آل علی.
 ۳. ابن‌منظور، محمدبن مکرم، (۱۴۰۸). *لسان‌العرب*، بی‌چا، بیروت، داراحیاء تراث العربی.
 ۴. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۷۸). *تفسیر تسنیم*، بی‌چا، قم، اسراء.
 ۵. حرعالمی، محمدحسن، (۱۱۹۱). *وسائل‌الشیعه*، بی‌چا، تهران، دار احیاء التراث العربی.
 ۶. خدابخشی کولایی، آناهیتا؛ آقاخانی کوشکی، محبوبه؛ کلهر، ندا، (۱۳۹۸ ش). *واکاوی تجارب مادران در مراقبت از فرزند معلول*، نشریه «پرستاری کودکان و نوزادان»، دوره ۶، ش ۲.
 ۷. دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*، بی‌چا، تهران، دانشگاه تهران.
 ۸. راغب اصفهانی، حسین‌بن محمد، (۱۴۱۶). *مفردات ألفاظ القرآن*، بی‌چا، بیروت، بی‌نا.
 ۹. زبیدی، محمدبن محمد ۷ (۱۹۶۵). *تاج العروس من جواهر القاموس*، بی‌چا، بیروت، دارالهدایه.
 ۱۰. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۷۶). *تفسیر المیزان*، ترجمه محمدرضا کرمانی و سیدمحمد خامنه، چ ۶، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
 ۱۱. عمید، حسن، (۱۳۴۲). *فرهنگ عمید*، بی‌چا، تهران، امیرکبیر.
 ۱۲. قرشی، سیدعلی‌اکبر، (۱۳۸۷). *قاموس قرآن*، بی‌چا، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
 ۱۳. کاظمی‌پور، شهلا، (۱۳۸۴). *مبانی جمعیت‌شناسی*، بی‌چا، تهران، مرکز مطالعات جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
 ۱۴. کاظمی‌پور، شهلا، (۱۴۰۰). *تغییرات فرهنگی و تحول خانواده معاصر با تأکید بر ازدواج و فرزندآوری*، نشریه «مطالعات راهبردی ارتباطات»، دوره ۱، ش ۱.

۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، (بی تا). *الکافی*، بی چا، قم، دارالحديث.
۱۶. مجلسی، محمدباقر، (۱۳۸۵). *بحارالانوار*، بی چا، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۷. مرزید، افسانه؛ ریگی نژاد، مهسا، (۱۳۹۹). *راه کارهای ترغیب به فرزندآوری*، همایش «چالش ها و راهکارهای تعالی نهاد خانواده در مذاهب اسلامی»، بی چا، زاهدان.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۹۱). *پیام امام*، بی چا، قم، امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
۱۹. ملکوتی نیا، علی، (۱۴۰۱). *بررسی زمینه ها و دلایل بی میلی خانواده ها به فرزندآوری*، نشریه «مبلغان»، ش ۲۷۵.
۲۰. منتظری، حسینعلی، (۱۳۸۶). *خطبه حضرت زهراء علیها السلام و ماجرای فلک*، بی چا، قم، مؤسسه فرهنگی خَرّ آوا.
۲۱. نجفی اصل، زهره، (۱۴۰۱). *عوامل غیر اقتصادی عدم تمایل زنان به فرزندآوری*، فصلنامه «راهبردی اجتماعی فرهنگی»، دوره ۱۱، ش ۴.
۲۲. نوری، میرزا حسین، (بی تا). *مُسْتَدْرَكُ الْوَسَائِلِ وَ مُسْتَبْطُ الْمَسَائِلِ*، بی چا، قم، مؤسسه آل البيت.